

ישיבת הפתל - ירושלים
שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א
לפרשת בא תשפ"ד¹
(בתוספת ובהרחבת הדברים על פי שיחות משניים שעברו)
מכת בכורות ושמירת הזמן בעבודת ה'

הודאה מיוחדת על הצלת ישראל במכת בכורות

התורה אומרת על קרבן פסח: "וְאָמַרְתֶּם, זָבַח פֶּסַח הוּא לַה', אֲשֶׁר פָּסַח עַל בְּתֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֶת בְּתֵינָו הִצִּיל" (שמות יב, כז). כלומר, קרבן פסח בא כקרבן תודה על הצלת בני ישראל ממכת בכורות, שפסח ה' על בתי בני ישראל ולא הכה אותם. המצרים לקו, וישראל ניצלו. ניש אומרים, שמטעם זה נהגו להניח שלש מצות על שולחן הסדר, ולא שתיים כבכל שבת ויו"ט, כי הן מכוונות כנגד שלשה מיני מצה שבלחמי תודה - חלות ריקיין ורבוכה (עי' רש"י ויקרא ז, יב). הפסח כנגד גוף התודה, והמצות כנגד לחמי התודה, שלש מצות כנגד שלשה מיני מצה שבלחמי קרבן תודה (מרדכי פסחים קיד ב, סדר של פסח). למה דוקא על ההצלה ממכת בכורות צריך להביא קרבן? והרי מכל המכות ניצלו ישראל, לא רק ממכת בכורות. חושבני שהטעם לזה הוא, כי במכות האחרות לא נדרשה הצלה מיוחדת לבני ישראל. הפסוק אומר, "בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲשֶׁר שָׁם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא הָיָה כֶּרֶד" (שמות ט, כז). כל האזור שגרו בו בני ישראל היה מחוץ לתחום המכה. עד כדי כך, שאפילו מצרי שהיה שם לא הוכה בכרד. כך גם בערוב (עי' שם ח, יח) ובשאר המכות. ממילא, לא נדרשה כאן הצלה מיוחדת עבור ישראל. הם פשוט היו מחוץ לתחום המכה.

אבל במכת בכורות לא היה כך. מכת בכורות פגעה גם בארץ גושן. המדרש אומר, כשהמצרים שמעו את דברי משה, "כֹּה אָמַר ה', פְּחַצְתָּ הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרַיִם, וּמַתְּ כָּל בְּכוֹרֵי אֶרֶץ מִצְרַיִם" (שם יא, ד) - "מי שהיה מתירא היה מוליך בכורו אצל ישראל ואומר לו: בבקשה ממך, טול את זה וילין עמך. כיון שהגיע חצי הלילה, הרג הקב"ה כל הבכורות, ואותם שהיו נתונים בבתיהם של ישראל היה הקב"ה פוסע בין ישראל ובין המצרים והיה נוטל נשמתו של מצרי ומניח נשמתו של ישראל, והיה היהודי מתעורר ומוצא את המצרי מת" (שמו"ר יח, ב. הובא ברש"י שם יב, יג). נמצא שהיתה כאן הצלה מיוחדת לישראל, שכן במכה זו גם האזור שגרו בו ישראל לא היה מוגן מן המכה, ואפילו הבתים שגרו בהם לא היו מוגנים באופן מוחלט. המכה נכנסה גם לתוך בתי ישראל. לכן על ההצלה ממכה זו בא קרבן פסח, להודות עליה יותר משאר המכות, כי כאן היתה ההצלה באופן מופלא במיוחד.

מכת בכורות - ברגע אחד לכולם, או לא?

כיצד בדיוק באה מכת בכורות על המצרים? - הקב"ה אומר למשה: "וְעִבְרָתִי אֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלַיְלָה הַזֶּה, וְהִפִּיתִי כָּל בְּכוֹרֵי אֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות יב, יב). מסביר רש"י: "וְעִבְרָתִי - כמלך העובר ממקום למקום, ובהעברה אחת וברגע אחד כולן לוקין". לכאורה, דברי רש"י סותרים מרישא לסיפא: "כמלך העובר ממקום למקום" - משמע שלקו בזה אחר זה, תחילה במקום זה ואח"כ במקום זה. ואילו "ברגע אחד כולם לוקים" - משמע שכולם לקו בבת אחת! תירץ המהרי"ל דיסקין זצ"ל, שאין כאן סתירה. כולם לקו ברגע אחד! באיזה רגע? - בחצות הלילה! אבל חצות הלילה אינו חל באותו זמן בכל ארץ מצרים. כל מקום וחצות הלילה שלו. ממילא מוכרח להיות, שהקב"ה עבר כביכול ממקום למקום², ובכל מקום הכה את הבכורות בחצות הלילה של אותו מקום. אבל כולם לקו ברגע אחד - ברגע של חצות הלילה. לפי זה אפשר להסביר קושי בפסוק. הפסוק אומר, "וַיִּקֶם פְּרַעֲהוֹ לַיְלָה, הוּא וְכָל עַבְדָּיו וְכָל מִצְרַיִם, וַתְּהִי צַעֲקָה גְדֹלָה בְּמִצְרַיִם,"

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת בא: "לְמַעַן שְׂתִי אֶתִּי אֶלֶּה בְּקֶרְבּוֹ" (שמות י, א) ⇔ "וַיַּהֲרֹג ה' כָּל בְּכוֹרֵי אֶרֶץ מִצְרַיִם" (שם יג, טו). קשר נוסף: "כִּי אֲנִי הַכְּבֹדְתִי אֶת לְבוֹ אֶת לֵב עַבְדִּי" (שם י, א) ⇔ "וַיַּהֲרֹג ה' כִּי הִקְשָׁה פְּרַעֲהוֹ לְשַׁלְּחֵנוּ" (שם יג, טו). קשר נוסף: "לְמַעַן שְׂתִי אֶתִּי אֶלֶּה בְּקֶרְבּוֹ... וְאֶת אֶתִּי אֲשֶׁר שְׂמַתִּי בָּם" (שם י, א-ב) ⇔ "וַתְּהִי לָךְ לְאוֹת עַל יַדְךָ" (שם יג, טו). קשר נוסף: "לְמַעַן תִּסְפָּר בְּאָזְנֵי בְנֵי וְבָנֵי בְנֵי אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלִיתִי בְּמִצְרַיִם" (שם י, ב) ⇔ "וַתְּהִי כִּי יִשְׁאַלְךָ בְּנֵי מִתְרָ לֵאמֹר מַה זֹּאת, וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם" (שם יג, יד). קשר נוסף: "שְׁלַח עֲמִי וַיַּעֲבְדֵנִי" (שם י, ג) ⇔ "לָכֵן עֲבַדוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם" (שם י, ח) ⇔ "וְעִבְרָתִי אֶת הַעֲבָדָה הַזֹּאת בְּחֹדֶשׁ הַזֶּה" (שם יג, ה). קשר נוסף: "כִּי אִם מֵאֵן אֶתֶּה לְשַׁלַּח" (שם י, ד) ⇔ "וַיַּהֲרֹג ה' כִּי הִקְשָׁה פְּרַעֲהוֹ לְשַׁלְּחֵנוּ" (שם יג, טו). קשר נוסף: "מִיּוֹם הַיּוֹתֵם עַל הָאָדָמָה עַד הַיּוֹם הַזֶּה" (שם י, ו) ⇔ "כֹּחַ אֶת הַיּוֹם הַזֶּה" (שם יג, ג). קשר נוסף: "בְּצִאֲנֵנוּ וּבְבִקְרָנוּ גִלְךָ" (שם י, ט) ⇔ "וְכָל פֶּטֶר שֶׁגָּר בְּהֵמָה אֲשֶׁר יִהְיֶה לָךְ" (שם יג, ו). קשר נוסף: "כִּי חַג ה' לָנוּ" (שם י, ט) ⇔ "וּבִיּוֹם הַשְּׂבִיעִי חַג לַה'" (שם יג, ו).

2. ממזרחת של מצרים למערבה. שכן כדור הארץ סובב סביב עצמו ממערב למזרח, ולכן השמש נראית לעינינו כאילו היא נעה בכיוון ההפוך - ממזרח למערב. ונמצא, שהוריה והשקיעה וכל שאר זמני היום - ובהם חצות היום והלילה - מוקדמים יותר במזרח מאשר במערב. ונמצא, שהבכורים שהתגוררו במזרח ארץ מצרים לקו תחילה, ומשם התקדמה המכה והלכה לכיוון מערב. ונמשך זמן המכה היה כ-20 דקות. כי רוחב ארץ מצרים הוא כ-5 מעלות מתוך 360 מעלות של היקף כדור הארץ, וקצב סיבוב הארץ הוא כ-4 דקות לכל מעלה. ונמצא, שהפרש זמן חצות בין מזרח מצרים למערבה הוא כ-20 דקות.

פי אינן בית אֶשֶׁר אֵין שָׁם מֵת (שם, ל). וקשה: הרי למה קם פרעה באמצע הלילה? - בגלל הצעקה הגדולה שהיתה במצרים. אם כן, הסדר בפסוק היה צריך להיות הפוך: "וַתְּהִי צַעֲקָה גְדֹלָה בְּמִצְרַיִם, וַיִּקָּם פְּרָעָה לַיְלָה הוּא וְכָל עַבְדָּיו" וכו'. אבל לפי מה שהסביר המהרי"ל דיסקין הפסוק מיושב. כשהיתה צעקה בבית פרעה, שמחמתה התעורר פרעה משנתו, עדין לא היתה צעקה בכל ארץ מצרים, כי היו מקומות שעוד לא הגיעה לשם המכה. לכן, תחילה "וַיִּקָּם פְּרָעָה... וְכָל עַבְדָּיו", כשהמכה הגיעה לאזור שלו, ורק אח"כ קמו "כָּל מִצְרַיִם, וַתְּהִי צַעֲקָה גְדֹלָה בְּמִצְרַיִם" כולה.

[ויש לפרש את הפסוק גם בדרך נוספת, על פי דברי הזוהר הקדוש (שמות דף מה ע"א). הזוהר אומר, כשפרעה קם ממטתו, הוא לא רץ מיד אל משה ואהרן לומר להם "קומו וצאו מתוך עמי" (שמות יב, לא), אלא היה לו משהו דחוף יותר לעשות קודם. מה היה דחוף לו יותר? - כשהוא רואה את כל הבכורות שבביתו מתים, הוא נוטל חרב והורג את כל השרים והיועצים שיעצו לו שלא לשלח את בני ישראל ממצרים. ואומר הזוהר, שזהו מה שנאמר "וַיִּקָּם פְּרָעָה לַיְלָה". היינו, שקם להרוג ולהשחית בבני עמו, כשם שהקב"ה עבר באותו לילה להרוג ולהשחית במצרים.

ממילא יש לומר, שלכן נאמר תחילה "וַיִּקָּם פְּרָעָה לַיְלָה", ורק אח"כ "וַתְּהִי צַעֲקָה גְדֹלָה בְּמִצְרַיִם". כי אחרי שקם פרעה ועשה מה שעשה, נהיתה צעקה עוד יותר גדולה במצרים, שמשפחות היועצים צועקות על כך שפרעה הורג את יועציו].

על כל פנים, מכת בכורות היתה בדיוק בחצות הלילה בכל ארץ מצרים. הקב"ה דקדק שהמכה תבוא בדיוק בחצות לכל בכור ובכור כפי מקומו. אמנם משה אמר "בְּחֻצֹת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרַיִם" (שמות יא, ד), בערך בחצות, ולא בדיוק, אבל ה' לא אמר כך. ה' אמר למשה "בְּחֻצֹת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרַיִם" (ע"י ברכות ג, ב), ומשה הוא זה ששינה ואמר "בְּחֻצֹת", שמא יטעו איצטגנני פרעה בחישוב זמן חצות, ויאמרו משה בדאי הוא (שם ד, א). אבל האמת היא שה' הכה בדיוק בחצות.

כמה זמן ארכה מכת בכורות בכל מקום שהגיעה אליו?

ובאמת, לומר שה' הכה את בכורי מצרים "בדיוק בחצות", צריך להבין מה הכונה בזה. הרי לחצות אין משך זמן כלל, וכל כולו אינו אלא נקודה על ציר הזמן המבדילה בין חציו הראשון של הלילה לחציו השני של הלילה, כאשר כל רגעי הזמן שלפני אותה נקודה שייכים לחציו הראשון של הלילה, וכל רגעי הזמן שלאחר אותה נקודה שייכים לחציו השני של הלילה, אבל חצות עצמו - אין לו משך זמן כלל. [ולו יצויר שהיה לו משך זמן, היה עלינו לחלק משך זמן זה לשני חלקים שווים, ולתת את החלק הראשון לחציו הראשון של הלילה ואת החלק השני לחציו השני של הלילה, ושוב נותרת נקודת האמצע בלי משך זמן כלל]. וא"כ איך אמר הקב"ה למשה "בְּחֻצֹת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרַיִם, וּמֵת כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות יא, ד-ה)? איך אפשר להמית מישהו, או לעשות כל פעולה אחרת, במשך זמן שארכו הוא 0 רגעים?

ביאר בזה מרן הגרי"ז מבריסק זצ"ל, שגם מיתה אינה תופסת זמן, ואין שום משך זמן למעבר שבין החיים למוות, אלא כל זמן שחיים - חיים, ועם גמר החיות - זה המוות, ואין שום משך זמן ביניהם. אשר על כן אפשר בהחלט לומר "בְּחֻצֹת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרַיִם, וּמֵת כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות יא, ד-ה). כי עד חצות הם חיו, ואחרי חצות כבר לא חיו, והמיתה עצמה לא תפסה זמן כלל.

הקב"ה חישב את הקץ - מה השבח בזה?

ראינו עד כמה תופס הדקדוק בזמן מקום במכת בכורות, שהיא תחילת יציאת מצרים, שקיבלו אז רשות לצאת, ["קומו וצאו מתוך עמי" (שם יב, לא)].

ענין זה תופס מקום גם בשאר עניני יציאת מצרים. למשל, קיום גזרת "גֵּר יִהְיֶה יִרְעָךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם" וכו' (בראשית טו, יג), היה תוך דקדוק גדול מצדו של הקב"ה על שמירת מסגרת הזמן שנקבעה בגזרה. מרן הגרי"ז מבריסק זצ"ל הרי ביאר, שגזרה זו כללה באמת שתי גזירות: גזרת גלות - "גֵּר יִהְיֶה יִרְעָךָ", וגזרת שעבוד - "וַעֲבָדוּם וְעָנּוּ אֹתָם", ושתייהן נקבעו למשך "אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה"³ (שם). והנה, למעשה לא היו ישראל במצרים ארבע מאות שנה, אלא רק מאתיים ועשר שנים (רש"י שם). כיצד אפוא התקיים הענין של "אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה"? ענו על זה חז"ל בשני אופנים:

א) מִנְּיָן אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה הַתְּחִיל כְּבֹר מְלִידַת יִצְחָק אֲבִינוּ (רש"י שם),
ב) המצרים הכבירו את עולם על ישראל יותר ממה שהיה בכלל הגזירה, וקושי נוסף זה היה שקול כארבע מאות שנות שעבוד של הגזרה המקורית⁴.

וביאר הרב מבריסק, ששני תירוצים אלו מכוונים כנגד שתי הגזירות הנ"ל: גזירת "גֵּר יִהְיֶה יִרְעָךָ... אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה" התקיימה על ידי שהמנין התחיל כבר מלידת יצחק, וגזירת "וַעֲבָדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה" התקיימה על ידי תוספת בקושי השעבוד⁵.

3. וזהו לכאורה דלא כדעת האבן עזרא והרמב"ן, שפֶּשֶׁץ ימי העבדות והעניו לא נקבע מראש (ע"י רמב"ן בראשית טו, יג). ולדעת האב"ע, גם משך ימי הגזרות לא נקבע מראש, ורק דבר אחד נקבע מראש, שקץ הגאולה יהיה לאחר שיעברו ארבע מאות שנה מברית בין הבתרים (ע"י רמב"ן שם).

4. ולכן, לאחר שבא משה לדבר עם פרעה בפעם הראשונה להוציא את בני ישראל ממצרים, הכביד פרעה את ידו עליהם, עד שמשו צעק על כך לה': "ה', לָמָּה תִּרְעָמָה לָעַם הַזֶּה, לָמָּה זֶה שַׁלְחָתָנִי. וּמֵאָז בָּאתִי אֶל פְּרָעָה לְדַבֵּר בְּשִׁפְךָ, הֲרַע לָעַם הַזֶּה" וכו' (שמות ה, כב-כג). וה' לא ענה לו על שאלתו למה עשה כן. אבל הטעם לזה היה, כי ה' רצה למהר להוציאם ממצרים, ולכן היה מוכרח לגבור תוקף השעבוד, כדי שבזוה תושלם גזירת הגלות קודם זמנה (דרושים נחמדים ממהר"ם ש"ף שנדפסו בסוף חידושי למס' חולין - פרשת שמני). [וכתב הצ"ח (פסחים קטז, ב ד"ה במשנה), שבגלותנו עתה הוא להפך, שאריכת הזמן משלים קושי השעבוד, כי אין לנו כח לסבול עול השעבוד כפי שהיה צריך להיות עלינו ע"פ הגזרה, ולכן במקום זה מאריך עלינו הקב"ה זמן הגלות, ומיקל מעלינו קושי השעבוד. וכן כתבו השם משמואל (ויגש תרע"ז) והשפת אמת (פסח תרמ"ב ד"ה בשיר השירים)].

5. יש שפירשו, ששתי גזירות אלו נרמזות בפסוקים: "הוא אֶהְרֵן וּמֹשֶׁה אֲשֶׁר אָמַר ה' לָהֶם הוֹצִיאוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַל צְבָאָתָם; הֵם הַמְדַבְּרִים

והנה, שתי הגזרות הללו היו צריכות להתקיים במלואן, ואם אחת היתה נשלמת בעוד שהאחרת לא הושלמה עדיין, לא היו יכולים לצאת ממצרים עד שתושלם גם השנייה. מאידך גיסא, אם היו נשארים במצרים עד שתושלם הגזירה השנייה, היו סובלים מן הראשונה יותר מארבע מאות שנה. הקב"ה היה צריך אפוא לסדר, ששתי הגזרות תסתיימנה ברגע אחד, כדי שישראל לא ישארו אף רגע אחד מיותר במצרים. זהו שאומרים בהגדה של פסח: "ברוך המקום ברוך הוא... שהקב"ה חישב את הקץ לעשות" וכו'. מהו השבח הגדול בזה, שהקב"ה חישב מתי קלים ארבע מאות שנה מברית בין הבתרים? כל כך קשה למנות ארבע מאות שנה?! אלא השבח הוא על כך, שהקב"ה סידר שקושי השעבוד יהיה בדיוק במשקל כזה, כך ששתי הגזרות תושלמנה ברגע אחד ממש! הרי שגם כאן רואים, שהנהגת ה' בגזירת השעבוד היתה בדקדוק גדול, לשמור על מסגרת הזמן שנקבעה בגזרה. לא פחות ולא יותר.

דקדוק הזמן על רגע יציאת מצרים

אבל דקדוק הזמן ברגע של יציאת מצרים היה לא רק בענין הנ"ל, "לסדר" ששתי הגזרות תסתיימנה באותו הרגע, אלא גם בענין נוסף, הרבה יותר חשוב מזה.

אנו אומרים בהגדה: "מצה זו שאנו אוכלים על שום מה? על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ" וכו'. כלומר, יציאת מצרים התרחשה במהירות עצומה; בתוך שמונה עשרה דקות - כל צבאות ה' היו מחוץ למצרים. אבל לא זה עיקר הכונה במה שאנו אומרים "שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ". עיקר הכונה בזה הוא, שלא הספיק בצקם הרוחני של אבותינו להחמיץ (הרי חז"ל מכנים את היצר הרע "שאר שבעיסה", שמחמיץ את העיסה, הלא היא הנשמה - ברכות יז, א). ישראל היו שקועים במצרים במ"ט שערי טומאה, ואילו היו נשארים שם עוד רגע אחד, לא היה עוד מקום להוציאם. כבר לא היה נשאר הבדל חלילה, בין ישראל למצרים. אחד הטעמים שנאמרו ל"ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה - אני ולא מלאך" הוא, שמלאך לא היה מסוגל כבר להבחין בין יהודי לגוי, רק הקב"ה עוד הבחין ביניהם, והבין שגוי צריך להכות ויהודי לא צריך להכות.

גם לאחר יציאת מצרים, לאחר ששה ימים שישראל הולכים בליווי עמוד אש ועמוד ענן, ביום השביעי, עדין השר של מצרים טוען: מה נשתנו אלו מאלו? (עי' ילק"ש רמז רל"ח), עדין היתה 'הוה אמינא' להטביע חלילה את ישראל יחד עם מצרים בים סוף. אמנם הקב"ה הכריע לא כך, הכריע שיש הבדל בין ישראל למצרים, אבל רואים מכאן עד כמה היו ישראל קרובים להשתקע בטומאת מצרים. ופלטנו מכל זה, רק מפני שה' נגלה אלינו בחצות הלילה והוציא אותנו ממצרים, ואם היה חלילה מאחר קצת, כבר לא היה מקום להוציאנו ממצרים.

מכאן יש ללמוד, עד כמה עלול כל רגע להיות מכריע. כל תקנת ישראל לגאולה היתה תלויה ברגע אחד. כמעט רגע - והיו נשקעים ישראל ח"ו בטומאת מצרים ללא תקנה, כמו שמתבטא הרמב"ם: "וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר"! (הלכ' ע"ז פ"א ה"ג). אברהם, ואחריו יצחק ויעקב והשבטים הקדושים, בנו בעמל רב עם של מאמינים בה', וברגע קטן היה עלול כל המפעל הנשגב הזה להעקר מן העולם, לולא שלח לנו הקב"ה ברגע האחרון את משה ואת אהרן, להוציא אותנו ממצרים. לזה רומז איסור חמץ בפסח. עד כמה רגע אחד יכול להחמיץ את הכל. ברגע אחד עלינו מטומאת מצרים למסלול של חמישים יום שהביא אותנו למדרגה של "לא עשה כן לכל גוי", ולמעמד הגדול והנורא ששום עם לא זכה לו, וברגע אחד של איחור והחמצה - יכולנו לאבד את הכל.

עבודת ה' - בשמירה מדוקדקת על מגבלות הזמן

יציאת מצרים היא אחד היסודות המחייבים אותנו בעבודת ה'. אילו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים, הרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו לפרעה במצרים. ועכשיו שהוציא ה' את אבותינו ממצרים, הרי הוא קנה אותנו להיות לו לעבדים, במקום להיות עבדים לפרעה. "פי לי כְּנִי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים, עֲבָדֵי הֵם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (ויקרא כה, נה). כדי שנהיה עבדים לו ית'. לכן היתה יציאת מצרים כרוכה בענין של דקדוק בזמן, כי לרמז לנו, שכך גם אנו צריכים לנהוג בעבודתנו. לדקדק בזמן ובכל שאר פרטי המצוות.

דיברתי פעם בבית הכנסת על כך שבליל הסדר צריך לדקדק לאכול כזית מצה בכדי אכילת פרס, ולא פחות מזה (לא בשיעור המצה, ולא במהירות האכילה). שאל אותי אחד הנוכחים: למה צריך לדקדק כל כך? מה יקרה אם יאכל "בערך" כזית בכדי אכילת פרס? עניתי לו, שאם יאכל "בערך" כזית בכדי אכילת פרס, הוא ישב אחרי מאה ועשרים שנה "בערך" בגן עדן!... כי אין "בערך". או שְׁקִימָתָא את המצווה, או שלא קִימָתָא. תפילין צריכות להיות מרובעות בדיוק, ולא "בערך", וגם צורת האותיות בתוכן צריכה להיות בדיוק כפי הנדרש, ולא "בערך". אם האל"ף היא רק "בערך" אל"ף, והבי"ת רק "בערך" בי"ת - התפילין פסולות לגמרי, ולא רק "בערך". גם סוכה ואתרוג צריכים להיות כשרים בדיוק ולא בערך, והנוטל אתרוג שהוא כשר רק "בערך" - לא עשה ולא

אֶל פְּרֻעָה מִלֶּךְ מִצְרַיִם הוֹצֵאתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, הוּא מִשֶׁה וְאֶהְרֹן (שמות ו, כו-כו). דלכאורה כפל לשון יש כאן: "הוא אֶהְרֹן ומִשֶׁה אֲשֶׁר אָמַר ה' לָהֶם הוֹצֵאתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם", "הם הַמְדַבְּרִים אֶל פְּרֻעָה מִלֶּךְ מִצְרַיִם הוֹצֵאתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם". אלא שהפסוק הראשון מכון כנגד גזרת "אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אֶרֶץ לֹא לָהֶם", ולכן נאמר בו "אֲשֶׁר אָמַר ה' לָהֶם הוֹצֵאתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם", היינו מגזרת הגלות. והפסוק השני מכון כנגד גזרת השעבוד, ולכן לא נאמר בו "מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם", אלא "הם הַמְדַבְּרִים אֶל פְּרֻעָה מִלֶּךְ מִצְרַיִם הוֹצֵאתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם עַל שֶׁבָּרַחְתֶּם מִן הַמִּצְרַיִם עִצְמוֹתַי", ולכן בפסוק הראשון נאמר: "אֲשֶׁר אָמַר ה' לָהֶם הוֹצֵאתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַל שֶׁבָּרַחְתֶּם מִן הַמִּצְרַיִם עִצְמוֹתַי", ופירש"י: "כל צבאם לשבטים", ואילו בפסוק השני לא נאמר "לְהוֹצֵאתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם עַל שֶׁבָּרַחְתֶּם מִן הַמִּצְרַיִם עִצְמוֹתַי", משום שגזרת הגלות שעליה מדבר הפסוק הראשון היתה על כל שבטי ישראל, לכן נאמר שם "עַל צְבָאָתָם". אבל גזרת השעבוד עליה מדבר הפסוק השני לא היתה על כל השבטים, דשבת לוי לא נשתעבד (רש"י שמות ה, ד), לכן לא נאמר שם "עַל צְבָאָתָם", דלא כל השבטים נכללו בגזרה זו.

כלום. כך גם בשאר המצוות, וכך גם במצה. אם אכלת כזית בכדי אכילת פרס, יצאת ידי חובה ומגיע לך גן עדן, ואם אכלת מעט פחות מכזית, או שאכלת כזית אבל בזמן שהוא מעט יותר מכדי אכילת פרס - לא יצאת ידי חובה, ולא מגיע לך גן עדן. פחות מהודר - מועיל. אבל "בערך" כשר - לא מועיל. משל למה הדבר דומה? למקרה שמספר הטלפון של מישהו הוא 1234567, ובמקום לחייג כך, תחייג 1234568, שזה "בערך" אותו מספר!... כמובן שלא תשיג את האדם המבוקש, כי לא חייגת בדיוק את המספר הנכון. כך גם בקיום המצוות. צריך לעשות אותן בדיוק כפי שה' רוצה, ו"ל"בערך" - אין ערך.

כך גם בשמירת המצה. אותו בצק, אם אפית אותו רגע לפני שעברו עליו ח"י רגעים - תוכל לקיים בו מצות עשה דאורייתא של אכילת מצה ולזכות בו לחיי עולם הבא. לעומת זאת, אם אפית אותו רגע אחד לאחר מכן - לא מצה יש כאן אלא חמץ, ולא מצות עשה יש כאן אלא איסור כרת.

אמרו בדרך רמז, שחמץ ומצה דומים מאד בכתיבה. המ"ם והצד"י שווים בשניהם, ההבדל הוא רק בין ח"ת לה"א. מה ההבדל בין ח"ת לה"א - טיפת דיו אחת. אם תוסיף טיפת דיו אחת לה"א של מצה, היא נהיית חמץ. טיפת דיו קטנה משנה ממצה לחמץ. וכך גם באפיה. רגע אחד קטן מבדיל בין מצה לחמץ.

חז"ל דרשו גם, "ושמרתם את המצות (שמות יב, יז) - אל תהי קורא 'אֶת הַמִּצְוֹת', אלא 'אֶת הַמִּצְוֹת'; כדרך שאין מחמיצין את המצות, כך אין מחמיצין את המצוות" (עי' רש"י שם). כלומר, באיסור חמץ ובמצות מצה נרמז היסוד של זריזות בעבודת ה', כפי שכתב הרמח"ל במסילתו לישירים (כפ"ז), שצריך לעשות את המצוות בזריזות⁶. בלי זריזות - אדם עלול לצאת ממסגרת הזמן המוקצבת לעשיית מצוה, ובכך לאבד אותה לחלוטין.

זה חלק מהלימודים הגדולים של פסח ויציאת מצרים, לדעת את חשיבות השמירה המדוקדקת על מסגרת הזמן.

יהי רצון שנוזכה במהרה שיתקיים בנו הפסוק: "פִּימִי צִאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֶרְאֶנּוּ נִפְלְאוֹת" (מיכה ז, טו), במהרה בימינו, אמן.

6. בירושלמי (שבת פ"א ה"א) הקשו על בן עזאי דס"ל מהלך כעומד דמי, איך יתחייב המעביר ד' אמות ברה"ר בשבת. ותירצו, דמשכחת לה בקופץ (הובא בתוס' שבת ה, ב ד"ה בשלמא). ומובא, שהקשה הגרע"א לנכדו, שלכאורה קשה לפ"ז, למה ביטלו חכמים מצות שופר ולולב ומגילה בשבת שמא יעבירם ד' אמות ברה"ר, והרי לבן עזאי אינו חייב אלא בקופץ, וקפיצה לא שכיחא. ותירץ לו נכדו (הג"ר לייבל איגר), שלדבר מצוה אין זה חשש רחוק שיקפוץ, דלמצוה יהודי אינו הולך, אלא קופץ בזריזות!...

ויש שהוסיפו על זה, דלבן עזאי לשיטתו - שאמר: "הוי רץ למצוה" וכו' (אבות פ"ד מ"ב) - שפיר יש לגזור בדבר מצוה שמא ירוץ ויעבירונו ד' אמות ברשות הרבים.